

SEBESTYÉN MIHÁLY

KÁVÉHÁZAK TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA MAROSVÁSÁRHELYEN

**A kávéházak
az Osztrák–Magyar
Monarchia városaiban
ismerős neveket
aggatták magukra, ezzel
is jelezve az utókor
kutatóinak, honnan
a névadás
inspirációja,
a beilleszkedni vágyás
az általános
városiasodás
és polgárosodás
folyamatába...**

56

*A kávé gőze illan át forogva
a téli reggel füstjén szeretszét,
s ott, hol zabáltunk hajdan éhgyomorra
dicsőséget, dohányt és feketét,*

*nők, villanyok között, tombolva nyersen,
a lehetetlent érzem én magát,
szeszélyt, kalandot, sok-sok régi versem
és ifjúságom vad aether-szagát.*

KOSZTOLÁNYI DEZSÓ

■ A kávéházak fénykorában, a 19. század végén és a 20. elején, sokan a kortársak közül – de különösen az irigykedő-nosztalgizáló utókor – úgy emlegette ezeket a társasági, társadalmi fórumokat, mint a (nagy)városi és polgári életforma szimbólumait. Szini Gyula író szerint „a kávéházak magukhoz ragadták a római fórum és az athéni agora szerepét”.¹

A kávéházak elszaporodása Erdélyben is a 19. század második felére tehető. Ekkor jelennek meg az első komoly vállalkozók, akik a bécsi, pesti, prágai, berlini példák nyomán az erdélyi nagyobb városokban kávéházakat nyitnak, ott, ahol a polgárság valami mást igényelt, mint fogadókat, sörkerteket, korcsmákat vagy fehér abroszos vendéglőket, éttermeket. Nem is az étkezés/italozás volt a fontos, ugyanis ezek a nyilvános helyek úgy működtek mint nélkülözhetetlen színterei a társadalmi életnek. Különböző, szűkebb és tágabb baráti kompániák és asztaltársaságok, szakmai csoportok találkozóhelyévé váltak, ahol meg lehetett vitatni a politikai, városi, gazdasági és kulturális élet eseményeit, szinte a „népakadémia és könyvtár”

(Szini Gy. 1917) szerepét töltötték be. Pihenés, kávéivás, teázás, szivarozás közben rengeteg folyóirat, újság áttanulmányozásával, pletykák, rémhírek, álhírek, rágalmak és titokfelfejtéssel üthették el az időt.²

Egy 1837-os felmérésben, mely a marosvásárhelyi adóalanyok foglalkozását vette számba, többek között hat vendéglős és hat kávé is szerepel.³ Ezek még nem tekinthetők kávéház-tulajdonosoknak, sokkal inkább olyan vendéglátósoknak, akik alkalmi vagy állandó kávéméréseket, „kifőzdeket” tartottak fenn. Nélkülöztek a klasszikus kávéház lényeges kellékeit (márványsztal, hírlapok, külön helyiség, zene stb.). Persze már ez is óriási lépés volt az 17. századi erdélyi portai követek és ügyvivők borzongva emlegetett feketeleves-fogyasztásához képest. Az 1849-es keleti emigráció állomása nem egy erdélyi ember számára Bukarestben vagy Sumlában, Bulgáriában kezdődött, ahol a balkániak, törökök szokása szerint maguk is beültek egy-egy hamisítatlan keleti kényelemmel berendezett kávéházba, ahol forró kávé vagy teát szürcsölgettek, beszélgettek óraszámra, várva az emigrációs patthelyzetek megoldódását, esélyt a hazatérésre, az osztrák önkényuralom bukását, vagy egy újabb forradalom vagy szabadságharc megindítását tervezték.

Kutatásaink szerint a legkorábbi kávéháznak tekinthető az a vállalkozás, amely már a szálloda, színházterem és étterem mellett kávéházi szolgáltatással is rendelkezett, ezt hirdetéseiiben is feltünteti: a főtéren található Transylvánia. 1865-ben nyitotta meg kapuit a közönség számára. Építtetője és tulajdonosa dr Knöpfler Vilmos (1815–1882) orvosdoktor, természettudós, országgyűlési képviselő, takarékpénztár-alapító. Az évek során a kávéházat bérlők tartották üzemben, alakították, csinosították, hajlították a divathoz, a külföldi példákhoz. Fórumként szolgált mind a társadalmi élet, mind a politika számára. E dolgotat során többször is fogunk rá hivatkozni. Az eredeti épületet az 1950-es évek közepén életveszélyes állapota miatt lebontották, mai formájában már a neve sem emlékeztet a hajdani Transylvániára, amely egykoron annyi nevezetes embert látott vendégül József főhercegtől, Hohenzoller Károly trónörökösigt, Tisza Istvántól és Bethlen István gróf későbbi miniszterelnöktől Teleki Páligt, Pablo Cassalstól Octavian Gogáigt.

A kávéházak neve

■ Nincs jellegzetesen marosvásárhelyi kávéház-név, elnevezés. Egy sem köznevesült, ámbár maga az ingatlan gyakran szolgált – ahogyan ma is – tájékozódási pontnak. A Transylvánia például az omnibusz-közlekedés hajdankorában afféle végállomás volt. Innen indultak járatok az indóházhoz (alsó vasútállomás), és ide érkeztek az ellenkező irányból a (Maros/Cigány-)szentgyörgyi vámtól. A kávéházak az Osztrák–Magyar Monarchia városaiban ismerős neveket aggatták magukra, ezzel is jelezve az utókor kutatóinak, honnan a névadás inspirációja, a beilleszkedni vágyás az általános városiasodás és polgárosodás folyamatába: Adria, Angol (kávéház), Lloyd, Royal, New York, Corso (vagy Korzó), a már sokszor emlegetett Transylvánia, Hungária, Korona, Központi, Kaszinó. A korai korszakban a fogadókat idéző Fehér Galamb név is előfordul, és teljesen magányos és furcsa az Ipar kávéház. Tulajdonosa Better Emil az Otthon nevet cseréli fel így 1907-ben. Az indokai is tetten érhetők: ekkortájt dühöng Vásárhelyen is a magyar ipart védő, az osztrák iparfőlényvel szembeszálló Tulipán mozgalom, a Sorompó névre hallgató ifjúsági bojkott az osztrák áruval szemben. Better úr ettől

a névtől remél több fogyasztót.⁴ A névválasztás nem mindig problémamentes, hiszen a város puristái, a lapok mindent magyarosítani akaró szerkesztői akár meg is róhatták a tulajdonost, aki a székely fővárosban kozmopolita nevet választott vállalkozásához. 1903-ban például a *Székely Lapok* óva inti Rechnitzer Adolf bérlőt, hogy ne valami szégyenteljes külföldi nevet válasszon kávéháza cégéreül. Rechnitzer válasza, az ifjúság kérésére választotta a Corso nevet és minden hivatalos beadványában és engedélyezési okiratában ez szerepel, késő lenne megváltoztatni. Különbösen is a kávéházaknak vonzó nemzetközi névvel kell rendelkezniük, vágja ki végső érvként.⁵ Az átnevezések is gyakoriak. Ha új bérlő vagy tulajdonos veszi át a lokált, más néven kívánja futtatni. Jelzi, itt most új szelek fújdognak. Az Európa kávéház előbb Adria lesz, majd újra Európa, azután az új idők szavát megérezve Borsodi János bérlő 1918-ban New Yorkra cseréli. A László-féle főtéri vendéglő a teljes az átépítés után Royallá nemesedik. (Utóbb Fényes, majd Maros, mára pedig átalakítva, megcsúfítva egy bankfiók hirdeti... mit is?)

A kávéházak helye, épülete. Bérlők és tulajdonosok

■ A tulajdonosok a város központjába igyekeztek helyet találni. Ott, ahol a mindennapi élet összesűrűsödik, ahol sokféle ember fordul meg. Ilyen szempontból Vásárhely hosszú főtere ideálisnak bizonyult. Az is szinte kötelező szabály volt, hogy lehetőleg egy saroképület földszintjén működjön, könnyen megközelíthető legyen, vonzó, barátságos, vendégcsalगतó – ebben nem különböztek az éttermektől –, így aztán a nagy ablakok és odabenn a tükrök és csillárok megsokszorozták a fényt, este pedig sok-sok égővel világították meg az asztalokat, a pultot. Jó helynek az ablak melletti asztalok és székek számítottak, télen pedig a kályhaközeli. 1898-ban írja az egyik helyi lap, hogy a főtéren több üzlet is vilanyfényvel világított. Azonban a Transylvánia kávéház messze a legszebben ki-világított helyiség, öt ívlámpa szórja fényét a publikumra.⁶

Vannak ugyan próbálkozások a főtéren kívül is, a Nagyszentkirály utcában (utóbb Kossuth Lajos), a Kör utcában (utóbb Béla király és Lajos király) vagy a Sáros utcában is (utóbb Eötvös), de ezek nem bizonyultak annyira népszerűeknek, mint a főtériek. Egyetlen kivétel az Európa kávéház volt, a főtérrel szomszédos Bem téren.

Már az 1878-ban megnyitott nagyobb vállalkozás a Schönstein Zsigmond és fia által alapított kávéház, mely a főtéren frissen épült Patrubány-féle házban kínálta szolgáltatásait, életképesnek bizonyult a jó üzleti érzékkel megvert apa és fiú kezében. Garnizállót nyitottak az épület emeletén, omnibusz-járatot működtettek, zenepavilont rendeztek be, fagyaltot szolgáltak fel, a főtéri kioszk vendégeit is magukhoz csatolták. Kávéházukban muzsikáltak esténként Vásárhely leghíresebb cigányprímásai. A Schönstein unoka pedig már a 20. század első két évtizedében virilista, a városi tanács aktív tagja.⁷

A Rechnitzer A. által megnyitott Corso egy üzlethelyiséget foglalt el a Bissingen-Lázár -, „palotában”, (a boltos tönkrement, csődöt jelentett), a főtér és a Korzó köz (a kávéháztól kapta nevét a frissen nyitott utca) sarkán. A helyiséget az új tulajdonos jelentősen kibővítette, közfalakat tört át, szobákat nyitott egybe. Az átalakítási munkálatok közben 1904 október-novemberében a kőművesek a Mestitz-palotával közös fal egy részét is kibontották. Kisebb pánik és perlekedés kerekedett ebből Rechnitzer Adolf, a kávéház bérlője és a dúsgazdag

bútorgyáros Mestitz család között. A tét nem kevesebb volt, mint vagy abba kel-
lene hagyni omlásveszély miatt az építkezést, és vissza kellene állítani az eredeti
állapotokat, avagy Mestitzék aggodalma túlzott, ha nem éppen a rosszindulat
és irigység játszotta a főszerepet. A bíróság elrendelte a helyszíni szemlét, a vá-
ros Flesch Adolf városi főmérnököt küldte ki. A Lázár Nóra grófnőt képviselő
Láni Oszkár ügyvéd a pesti műegyetem tanárát, Petz Sámuelét kéri fel építési
szakértőként a helyzet értékelésére. A tanár megállapította, hogy a Mestitz-
palotát semmiféle károsodás nem érte, és bátran folytatható az építkezés, szük-
ségtelen a közfal visszaépítése, csupán cementtel kell megerősíteni minden
esetlegesre.⁸ A városi tanács azonban nem tette magáévá Petz tanár szakvéle-
ményét, és kötelezni akarta a Lázár-palota tulajdonosát, hogy állítsa vissza a
közfalat eredeti állapotába.⁹ A Corso kávéház átépítési tervei Berzenczey Domo-
kos, fiatal helyi műépítész elképzeléseit követték.¹⁰ Az ügy Rechnitzer győzelmé-
vel ér véget, amiben nem kis szerepet játszott a helyi sajtó, amely a kávé párt-
ját fogta. Mint a korabeli ámuldozó beszámolókból kiderül, a kávéház padlóját
újszerű anyagból öntötték, valószínűleg szintetikus műgyantával kevert cement
lehetett, amely pormentes, tömör és mégis kellő puhaságú. (Ajánlták az iskola-
építő polgármesternek is.)¹¹

1904. november 17-én nyílt meg. Az eseményről szóló riport, mely a *Szé-
kelység* hasábjain jelent meg, kiemeli világvárosi jellegét: márványasztalok, ele-
gáns tiszta környezet. Az asztalosmunka ifj. Tótfalusi Károly (a várbeli reformá-
tus lelkész fivére, Skóciában és Franciaországban tanult műbútorasztalos) hoz-
záértését dicséri, a falakat cseresznyefa színűre a Nagy József cége festette, tapé-
tázta. A kávéház már az első napokban elszívta a két másik kávéház törzsközön-
ségét, a Lorbeer Sándorét (Transylvánia) és a Farkas Izsákét (Európa).¹²

Átellenben, szinte a Corsóval szemközt, a főter keleti oldalán helyezkedik el
a patinás Transylvánia. Kétemeletes épülete szállodát, színház- vagy gyűléster-
met, utóbb télikertet, sörözőt és cukrászdát is magába foglalt. A kávéház eredeti-
leg az emeleten lehetett, de gyakorlati okokból a Lorbeer Sándor bérlő utóbb a
földszintre telepítette 1894-ben. Ekkor az utcára nyíló ablakokat megnagyobbí-
totta. A berendezés teljesen a budapesti minták alapján készült, kényelmes ülé-
sek, asztalok, sok tükör, lambériázott falak várják a szeptember 2-i megnyitón a
polgárokat.¹³ Már a korábbi bérlők is igyekeztek a bútorzatot cserélni, kényelme-
sebbé tenni. A 1865-ös megnyitáskor beállított ormóttan, nem kávéházi bútoro-
kat a bérlő egy helyi asztalosmester, Makkai Domokos készítményeivel cseréli
fel.¹⁴ 1882-ben ismét változtat a kávéház belső berendezésén a következő bérlő,
Wökl György. Átalakítja a kávéházat és a vendéglőt.¹⁵ 1889-től évtizedekre
Lorbeer Sándor veszi ki a Knöpfler családtól a szállodát, színháztermet és kávé-
házat. Az épület Bolyai utcai földszintjén sörcsarnokot és éttermet rendez be.
(Nyitás 1890. február 1.)¹⁶ 1899-ben felavatja a télikertet is.¹⁷ Vállalkozása tehát
több lábon áll. Elsők között van, aki 1893-ban telefont igényel, a virilisták közé
is felvéteti magát. (A távbeszélő előfizetési havi díja vendéglők és kávéházak
számára 7 forint 50 fillér, közhivataloknak 2,50, a magánszemélyeknek 5 ft.)¹⁸

A hetvenes-nyolcvanas években a szállodában üti fel fogászati rendelőjét a
két kolozsvári vándor fogorvos, bikfalvi Máthé Dénes és Perl Félix, aki amerikai
diplomával dicsekedhet.¹⁹ Az őket felkereső betegek szíverősítőként bizonyára
betértek egy pohárka italra a kávéházba megkínztatásuk előtt.

1905 végén gazdát cserél a kávéház. Rezső Mihály és társa bejelentik, hogy
megnyitják az újonnan berendezett füstmentes Transylvánia kávéházat, amelyet

a hölgyvendégek is látogathatnak. Nyitás este nyolckor katonazenével.²⁰ Februárban a Vöröskereszt rendezvénye kapcsán a két egymással vetélkedő napilap kiértékeli a Transylvánia volt és jelenlegi teljesítményét. Az új bérlők alulmúlták Lorbeeréket, akik Nagykanizsára tették át működésük színterét. A kiszolgálás és az ételek csapnivalók voltak a *Székely Lapok* tudósítója szerint.²¹ Ezzel szöges ellenében a *Székelység* azt állítja, hogy Lorbeerék távozása után szemétdomb maradt az étteremben, a kávéházban és a szállodában. Rezső Mihály és társa nem tudtak úrrá lenni a rendetlenségen, hamar továbbadták Breiner Hermann bérlőnek, aki viszont széles választékban kitűnő ételeket kínált, a kiszolgálás is egészen más volt, mint korábban. 400-500 főnyi közönséget kellett kiszolgálnia a *Fekete domino* esten a személyzetnek.²²

Két év sem telik bele és Breinerék megfutamodnak. Megjelenik a színen az élelmes és rokonszenves Schweitzer Adolf 1907 áprilisában,²³ aki rövidesen a város kedvenc helyévé teszi a bérleményt. Bernády György pedig méltónak találja arra nézve, hogy a Domokos hotelből (Gecse utca) ide helyezze át híres polgármesteri vacsoráit. Schweitzer már 1910-ben a legtöbb adót fizető polgárok jegyzékére is felkerül, megengedheti magának, hogy a nyári hónapokra egy-egy híres budapesti cigányzenekart, pl. Rácz Norbert bandáját szerződtesse az étteremhez.²⁴

1905-ben a minorita rend úgy dönt, hogy átépíti a tulajdonában álló László György által bérelt vendéglőt. A vendéglő roppant népszerű, politikai összejövelekek színhelye, itt alakult meg egykor a Székely Társaság, a kollégiumi tanárok, jurátusok kedvelt helye, a lapok azt is hozzáteszik a vendéglő-zárás kapcsán, hogy mindig magyar kézen volt. Búcsúvacsorát rendeznek a törzsvendégekkel, közös fényképet készítenek a pincérek, szakácsok, vendégek és a bérlő.²⁵ Az átépítési munkát Soós Pál építőmester kapja meg, aki azonnal hozzákezd a bontáshoz, illetve az építéshez.²⁶ Az év végén megnyíló kávéház és étterem a Royal nevet kapja. Alig pár lépésnyire van a Transylvániától, ugyancsak főtér keleti, avagy páros oldalán. De nyomába sem léphet a patinás Transylvániának, amíg Stausz József kávé nem veszi ki bérbe a vendéglátóhelyet,

1911 decemberében megnyitja az átképzett Royal kávéházat. Elsőrendű budapesti műépítészek, Révész Sámuel és Kollár József tervezték a belsőt. A megnagyobbított és biliárdteremmel is ellátott lokál falait aranyozott selyemtapéta borítja, tölgyfával van burkolva, hatalmas velencei tükrök verik vissza a gáz- és villamos lámpák fényét. Bútorzata kényelmes és fényűző (kivitelező az Általános Berendezési Rt.). A modern szellőző berendezéssel (Schlick-gyártmány) és központi fűtéssel (Knuth Károly) ellátott lokál Lobenschuss József és Maetz Ervin mérnökök vezetése alatt készült el, helyi mesterek és munkások dolgoztak az átépítésen. Nyitás december 9-én volt, de az ünnepélyes premier december 14-én, szombat este külön rendezvényként szerepelt a meghívottak előjegyzési naptárában. A törzsközönség végre hosszú hónapok „nélkülözése” után visszatérhetett kedvelt helyére, ahol a régi pincérek és a régi mosolyok várták.²⁷

A sikertörténetet Stausz József 1916-ben bekövetkezett váratlan halála szakítja meg. Az elhunyt törvénytelen gyermek volt, karrierjét egyszerű pincérként kezdte Marosvásárhelyen. Temetése után rögtön több örökös és az elhunyt elvált felesége is jelentkezett, akik az örökségért egymás ellen pert indítottak.²⁸ Áprilisban a Kincstár is beszáll a perbe az örökösök ellen, ui. az Osztrák Polgári Törvénykönyv szerint, mely Erdélyben nem vesztette érvényét, a házasságon kívül született jogalany vagyona a kincstárat illeti.²⁹ A per évekig elhúzódik. Bár a he-

lyi törvényszék első fokon Stausz-örökösök javára dönt, azok mégis hoppon maradnak, ui. a Kúria ragaszkodik az osztrák örökösödési törvény előírásához. Döntése nyomán a Royalt 1918-ban árverés alá bocsátják.³⁰

1893 novemberében nyit a negyedik jelentős kávéház a Bem (ma Petőfi) téren, az Európa. Első bérlője Radó (Rosenfeld) Albert Gyulafehérvárról,³¹ aki rop-pant divatossá tette a kávéházat, odajárt Vásárhely krémje. Meg is gazdagodott az üzleten. Akkor áldozott le a műintézet csillaga, amikor Rechnitzer Adolf megnyitotta a Corso kávéházat, mely az első volt, ahol nőket is kiszolgáltak.³²

Radótól Farkas Izsák veszi át 1903-ban.³³ Hogy üzletét még vonzóbbá tegye, minden csütörtök estére zenekart szerződött, nem is akármilyet, hanem nőkből álló együttest. Ez aztán végzetes vonzást gyakorol a magányos férfiemberekre, akik aznap nem a Malom utcai piroslámpás házat választották időtöltésül. Az akkor még nem túlságosan forgalmas térre a tulaj szép időben kitelepíti asztala-it, amelyért a tanács azonnal helypénzt követel. Farkas minden évben sikertelenül folyamodik a helypénzcsökkentés iránt a városi tanácshoz. A tanács nem mond le erről a jövedelemről, különösen akkor, midőn megítélése szerint Farkas Izsák kérelme jogtalan, és a vállalkozónak van miből fizetnie, ui. a kávéházasdi jövedelmező foglalkozás.^{34,35} 1905-ig bírja cérnával, akkor jár le szerződése az épület tulajdonosával, de már 1904 januárjában hirdetést tesz közzé lapokban: eladja a kávéház bútortatát és átadja az 1905. november elsejével hatályát vesz-tő bérleti szerződését más vállalkozónak.³⁶

Vállalkozó pedig akad, Nagy József, aki közli a sajtóval, hogy az Európát át-veszi, de nyomban be is zárja, ugyanis nagyarányú átalakításokat tervez.³⁷ Visszakozni kényszerül, úgy látszik, nincs elég pénze, ti. 1907 nyaráig várnia kell, amíg tényleg nekiláthat a nagy átszervezésnek. A földszinten megszünteti a kávéházat, helyette mozit nyit Sicilia néven – elvégre mégiscsak „a székely fő-városban” vagyunk –, harmadnaponként változó műsorral. A fogyasztásban benne foglaltatik a mozijegy ára is. Az emeleten rendezi be exkluzív (!) kávéházát, amelynek nevét Lloydra változtatja. Előkelőbb, idegenül hangzik, bár semmi kö-ze a hasonló nevű biztosítótársasághoz vagy pesti üzleti körök lapjához.³⁸ 1907. de-cember 3-án nyílik meg a zártkörű kávéház.³⁹

A Lloyd nagyon rövid életűnek bizonyult. 1908-ben újabb bérlő vág neki a ká-véház működtetésének. Van tapasztalata, korábban a Vadászkürt nevű mulatót vezette. László Lázár bérlő Korona néven nyitja meg augusztusban éjszakai lokál-ját (kerthelyiséggel együtt), amelyet természetesen átrendezett, másként bútoro-zott be.⁴⁰ László Lázár hat évig bírja az iramot, aztán új tulajdonosok következnek 1913-ban, majd 1914-ben. Godt Ignácnak sincs szerencséje, januárban Adriára kereszteli át a Koronát, de már márciusban kénytelen megválni tőle.⁴¹ A gyakori cserék ellenére az Adria 1918-ig működik, ekkor tulajdonosa Csernáth István szij-gyártó és bőrdíszműves egy kövérre hízott parajdi mézárósnak adja el 175 ezer koronáért.⁴² A decemberben jelentkező új bérlő aztán New York névvel teszi éke-sebbé még újév előtt, a román megszállás első havában. A mulatókedv nem ha-gyott alább, a háborúvesztés és az impériumváltás ezen mit sem ront.

Élet a kávéházban

■ A sok kávéház egy kisebb központi körben, akárcsak a négy vásárhelyi gyógy-szertár elhelyezkedése, lehetővé tette a helyválasztást, a *café*-szabadságot, illet-ve a csoportozást, klikkesedést. Apai nagyapám p.o. a Corsóba járt, amely a két

háború között a kiskereskedők törzshelye volt, a nagypolgárok pedig a Royal (utóbb ez kapta a New York cégért), a status quo ante hitközség (reform-zsidók) tekintélyes tagjainak kedvelt találkozóhelye volt.

Akad, aki élt is a választás lehetőségével. 1907 októberében Reicher Aladárnak, a frissen és a törvényes formaságok sutba vágásával Ugron Gábor főispán által alispánná tett tekei járás volt szolgabírájának a hámból történő kirúgásra szottyant kedve. Mit tesz ilyenkor egy magyar úr? Betér az első útjába eső kávéházba, amely történetesen a Corso volt. A lokálban a zsidók hangos szidalmazásával nyitotta meg vendégeskedését, mindenképpen térdre akarta kényszeríteni a tulajdonost, Rechnitzer Adolfot és a főpincért. A tulajdonos megtiltotta a pincéreknek, hogy kiszolgálják Reichert. Ezután átment a szemben álló Transylvánia kávéházban, ahol megismételte gyalázkodó kijelentéseit az izraeliták tulajdonságaira nézve, és a térdre kényszerítéssel is kísérletezett, inzultálta a pincéreket, a tulajdonost, antiszemita nótákat (*Erger, berger* stb.) húzatott Nátyival, a cigányprímással. Többször kijelentette, ő itt az úr, ő az alispán, mindenki hajoljon meg előtte. Poharakat vagdosott a vendégekhez. A csöndes beszélgetésbe merült Soós Pál építőmester (virilista, a városi thb. tagja) emelt hangon jobb modorra intette, erre válaszul neki akart szökni az idős és tekintélyes polgárnak. Lefogták. Rendőrt hívtak és kitessekelték az utcára. Ezek után a Bem téren álló Európa éjjeli mulatót kereste fel, kasszírnököt követelt, mert ő mulatni akar. Rövidesen hasonló konfliktusba keveredett a vendégekkel és a személyzettel. Pohárvagdosásának az vetett végett, hogy Friedmann Lipót és Kriszt Dezső kereskedők pisztollyal fenyegették meg a duhajt. Másnap Schweitzer, a Transylvánia bérlője bűnvádi feljelentést tett az alispán ellen. A zsidó polgárok sem tétlenkedtek, levélben fordultak panaszukkal Andrássy Gyula belügyminiszterhez. A fővárosi sajtó is bőven megszelleztette a botrányos esetet.⁴³ Harmadnap Reicher megkövette a keresztény pincéreket.

A magánbeszélgetések sem voltak teljesen veszélytelenek. Fülel és feljelentők mindig voltak és lesznek. Az ügyvédi szigorlat előtt álló Fekete Andor jogász a Royal asztalánál ülve Bernádyról és a város fejlesztéséről csevegett egy másik úrral. Fekete egy gazdag polgár fia volt, második generációs városlakó, aki megerte magának engedni, hogy kijelentse: Bernády nem más, mint egy „panamista gazember”. A szolgálatos hallgatózó azonnal elloholt a városházára és jelentette Bernádynak, mit állított róla Schwartz János fia. Az ügyből per lett. Az elsőfokú bíróság 1911. január 9-én a becsületsértési perben arra kötelezi az alperest, hogy a *Székely Napló*ban teljes terjedelmében tegye közzé az ítéletet, amennyiben az jogerőre emelkedik. A vád tanúi Pánczél Imre szerkesztő, dr. Molnár Gábor és Czitrom Andor, akik jelen voltak a kávéházi beszélgetésen, és fültanúi lehetnek Fekete Andor Bernádyval kapcsolatos kijelentésének. A bíróság nem találja a vétséget nyilvános rágalmazásnak, ui. annak az esetnek a kávéházban csupán négy résztvevője volt, s ennyi pedig aligha tekinthető széles nyilvánosságnak. Mind a vád, mind a védelem fellebbez.⁴⁴ 1911. április 20. a Kir. Ítéletábla újratárgyalja a Bernády György kontra Fekete Andor becsületsértési ügyet, és az elsőfokú bíróság ítéletét megváltoztatva, a felére szállítja le Fekete pénzbüntetését, azaz 800 koronáról 400-ra mérsékli.⁴⁵

A kávéházi konfliktusok sokszor el sem jutottak a bíróságig vagy az esküdtzéki tárgyalásig. A felek párbajra hívták ki egymást.⁴⁶ Rendszerint pisztollyal vagy karddal vívtak meg.⁴⁷ Az említett Fekete Andornak is volt párviadala a hagymásbodoni erdőben egy krakéler újságíróval. A párbaj-düh megfékezésére a

helyi orvos- és gyógyszerész szövetség magasabb orvosi díjakat szabott meg a párbajsegédi szerepet ellátó orvosra.

A szocialisták és a polgári pártok gyakran választották gyűléseik helyszínéül a vendéglőket és kávéházakat, ugyanis városunk szűkében volt a több embert befogadó nagyobb gyűléstermeknek. A kortesbeszédék is itt hangzottak el. Kevés ember fért el, de legalább hallani lehetett az elpuffogatott frázisokat és az általános választójogért harcba szálló Budapestről, Kolozsvárról küldött szocdem szónokok szavát. Mikrofonra, hangszóróra, rádióra még legalább negyedszázadot kellett várni.

A kávéházak működését a város tanács többször is szabályozta. 1909-ben részletes szabályrendelet dolgozott ki Bernády városházi csapata az agilis polgármester javaslatára.⁴⁸ Ebben meghatározták a szerencsejáték-jogot, a nyitvatartási időt, a kávéházak működési engedélyezését, a fogyasztóvédelmet stb. A BM pedig ezekben az években védelmébe vette a dalszerzőket, vagyis minden zeneszám elhangzását jogdíjfizetéshez kötötte.⁴⁹ Nem valószínű, hogy a Nátyik, Bámbók vagy Grittiók túl sokszor fordultak a belügyhöz tantième-fizetési ajánlattal.

Gyakran tűnnek fel a kávéházakban sakkbajnokok, akik akár 40 táblás szimultánt is játszanak vállalkozó kedvű helyi sakknagyságokkal.⁵⁰ Máskor divatbemutató helyszíne a kávéház. 1911. március 3-án délután divatszennáció remegtetti meg a férfi és női szíveket: megjelentek a Royal kávéházban az első nadrágszoknyák. Viselőik a Bocskai-orfeum művésznői. (Néhány nap múlva már Fogolyán Bogdán divatkereskedő boltjában is látható egy mintadarab.)⁵¹

Az éjszaka botrányoktól hangos. Egy ízben például a Corso kávéházból kitámolygó hangoskodó és részeg tisztekből álló társaság egyik tagja levizelte a főtéri Barátok temploma előtt álló feszületet. Az ügyben azonnal a rendőri jelentés vétele után vizsgálat indul. Persze a kávéház pincéreit is kihallgatták a katonai és rendőri hatóságok.⁵²

A pincérek is szervezkedtek, 1907-ben szakmai és érdekvédelmi szervezetet hoztak létre, elnököt választottak. A háború előtti években Schweitzer Adolfot többször is visszaválasztották. Volt a szervezetnek saját ügyvéde is, titkára, pénztárosa, választmánya, ahogy akkoriban a civilszervezetek működése és a belügy megkívánta. Segélyszervezet hoztak létre az elaggott és nincstelenné vált pincértársaik támogatására. (Ilyen kallódó ember volt öregkorára Bolyai János egyik unokája...)

Megérte kávéházat bérelni, hiszen ez volt a gyors(abb) meggazdagodás egyik, jóformán minden vendéglátós vállalkozó előtt nyitva álló lehetőség. Rendszerint a főpincérek éltek az alkalommal. Megkedveltették magukat a gazdag vendégekkel, busás borralalót reméltek és kaptak is. Nem volt gondjuk étkezésre, még szállásra sem legtöbbször, hiszen a kávéház mellett kis szálloda, garniszbók is működtek, ahol meghúzták maguk néhány évig. Volt olyan bérlő, mint például a Transylvánia gyakran emlegetett főnöke, Schweitzer úr, aki ezüstlakodalmára meghívta a polgármestert és főispánt is, emezek el is fogadták a díszvacsorára szól invitálást.⁵³ A vállalkozók legtöbbször nem helyi emberek voltak, hanem más városokból érkeztek. Zsidók, svábok, csehek, magyarok. Újságot olvastak, jól informáltak voltak az éttermi, kávéházi munkahelyeket illetően, bizalmas értesüléseket bíztak rájuk. Figyelték a hirdetéseket, kitűnő ajánlólevelet szereztek, modoruk sima volt és könnyen barátkoztak. Nem egy közülük virilista lett a törvényhatósági bizottságban és beleszóllhatott a választott város dolgaiba. Ha sok pénze volt, belevághatott más típusú vállalkozásokba is. Jótékonykodtak.

Elég üzleti információit gyűjtögettek szolgálatuk alatt a vagyonka tőkésítését illetően. Házát, birtokot vásároltak. Jól nőültek. Alkalomadtán szívfájdalom nélkül továbbálltak. A hálás vendégek búcsúlakomát rendeztek emlékül.

Kávéházi bérlőnek lenni nem volt teljesen veszélytelen, gyakran megesett, hogy a főpincér, a kasszírnök, vagy aki hozzáférhetett a napi/heti/havi bevételhez, megszökött a „stex”-szel.⁵⁴

A kávéházak és a háború

■ Az első világháború kitörése a kávéházak élet- és üzletvitelét is megváltoztatta. A háború kitörését a kávéházak szokott közönsége osztatlan lelkesedéssel fogadta. E közhelyszerű megállapítást csak megerősítette az a néhány újra forgalomba került újságcikk, a visszaemlékezések és tanulmányok, antológiák, amelyek az első világháború kitörésének 100. évfordulójára jelentek meg.⁵⁵

A kávéházak színpadán új szereplő jelent meg: Kávéházi Konrád, aki feltétlen győzelmet jósolt csapatainknak a nagy Vilmos császár szövetséges támogatását élvezve. A szerbek kétvállra fektetése Konrádnak, a tévedhetetlen stratégiának egyáltalán nem tűnt kérdésesnek.

Annál inkább megérezte a Royal és a Transylvánia, a Korona vagy a Corso.

1914. június 29. A sarajevói merénylet hírére a várost gyászba borítják fekete lobogókkal. Minden színházi előadást és kávéházi zenés produkciót meghatározatlan időre felfüggesztenek. (július 5. Vargha rendőrfőkapitány feloldja a vígalmi zárat.⁵⁶)

Július 25. este 8. Marosvásárhelyre megérkezik a távirat, amelyben a kormány elutasítja a monarchia követeléseinek teljesítésére adott szerb kormányválaszt. A főtéren izgatott emberek tárgyalják az eseményt, mindenki a háború kitörésének lehetőségéről beszél. A kávéházakban hazafias dalok, élénk hírcsere.⁵⁷

Július 28. Este 2000 ember tüntet a főtéren, éltetik a háborút, „abcugolják Szerbiát”. A városháza előtt a tömeget Vargha Lajos rendőrfőnök buzdítja, az ellenzék vezetői, Ugron Gábor és Kovács Elek hazafias szónoklatokat tartanak az utcákra kitódult kávéházak közönsége előtt. A tömeg késő este a Royal kávéház előtt oszlik szét. A piactérre állandó katonazenét kér a térparancsnoktól egy küldöttség e jeles napokra.⁵⁸

December 12. A Korzó kávéházban háborús kabarét adnak elő.

December 15. Az Adria kávéházban ismét előadásokat tart a Weiss-féle orfeum. Eddig ui. a direktor frontszolgálatot teljesített.⁵⁹

December 13. Háborús riport a *Székely Napló* hasábjain: Kállai Adolf, az egyetlen vásárhelyi zálogház-tulajdonos szerint túl sok pénz van forgalomban, az emberek mindinkább kiváltják a zálogtárgyaikat, s kevesen vágnak bármit is a zaciba. Telve a templomok és a kávéházak, az adósok a kormány meghirdette moratórium címén kibújnak bármiféle fizetés alól.⁶⁰

1915. március 17. Nagyobb sebesültszállítmány érkezik a városba. A Royal és Corso kávéházak megvendégelik a kórházi ápoltakat.⁶¹

1916. január 3. Vargha Lajos rendőrfőkapitány a Royal és a Transylvánia kávéházakban betilt mindennemű szerencsejátékot, a hazárdjátékok elharapózása miatt megvonja a két étterem és kávéház kártyaengedélyét.⁶² (Január 7. A kávéházak tulajdonosai közbejárnak a tanácsnál, és visszaszerzik a kártyaengedélyt. A főkapitány azzal fenyegetőzik: egyetlen rajtakapott hazárdjátékos, és újra bevonja a kávéház kártyaengedélyét.)⁶³

Március 1. A feketekávé árát a kávések 30 fillérről egységesen 44 fillérré drágítják.⁶⁴

Március 16. A kávéházak és korcsmák a belügyminiszter rendelete szerint éjjel 1-kor kötelesek bezárni. A szállodák mellett működő vendéglátóhelyek éjjel 4-ig tarthatnak nyitva.⁶⁵

Április 19. Bernády közli a közgyűléssel, hogy megbízta ifj. Harmath Sándor bankárt, hogy folytasson tárgyalásokat a cukor- és kávébeszerzés ügyében.⁶⁶

Április 22. A városi tanács elutasítja a Corso, a Royal és a Transylvánia kávéházak tulajdonosainak kérelmét, hogy a korcsmák záróráját módosítsák a kávéházak javára, azaz amazok hamarabb zárjanak, így az éjszakai kávéházak tulajdonosait nem éri akkora veszteség. A tanács véleménye, az energiatakarékosság gyakorlata sérülne ezáltal, illetve a korcsmákból beszedhető városi jövedék csökkenne.⁶⁷

Május vége. Ifj. Harmath Sándor a Hitelbank útján félvagon cukrot és kávéét szerez Marosvásárhelynek.⁶⁸

Szeptember 19. A katonai térparancsnok kérésére a rendőrség újabb zárórarendelettel szabályozza a vendéglátóhelyek nyitva tartását. A Royal, a Corso és a Transylvánia kávéház, valamint az Adria mulató éjfélig maradhat nyitva. Este tízkor kell zárnia a Transylvánia éttermének, a Méder, Központi, Nagy, Kultúrpince, Balog, Gusáth, Tag, Schramek, Katona, Domokos, Oroszlán, Vörös Bika, Bányai Lajos, Fehér Ló, Vas István, Dán Józsefné, Elekesné, Három rózsa, özv. Koósné, a Halmen és Schrottis-féle vendéglőknek és az összes cukrászdáknak. Este 9-kor zár az összes többi fel nem sorolt vendéglátóhely, csapszék, bo-dega, fogadó, kávé- és pálinkamérés.⁶⁹

November 22. Reggel gyászba borítják a várost. Meghalt a király. Minden középületre kítűzik a fekete lobogót. Vargha Lajos rendőrfőkapitány betiltja a kávéházi zenebonát.⁷⁰

November 25. A dohányosok megostromolnak egy Kossuth Lajos utcai trafikot, ahová a hírek szerint cigaretta érkezett. Betörik a kirakatot, sok árunak lába kél a dulakodásban.⁷¹ Megszűnik a kávéházakban az uzsonnakávé és kapucíner felszolgálása a tejszűkösség miatt. Helyette vizes csokoládét, tormás virslit, teát szolgálnak fel.⁷²

1917. január 1. Életbe lép az új zárórarendelet, amely a kávéházak és mulatók számára a 23 órát jelöli meg. A kávések arra kérik a rendőrséget, a polgármestert, legalább egy órával tolja ki a zárást, tekintve, hogy ez a fronthoz legközelebb eső nagyváros, a legtöbb katonavonat éjjel érkezik a városba, sehol egy nyitott étterem az átutazók, idegenek számára. A hatóság arra hivatkozik, hogy általános áramtakarékosság van országszerte érvényben, mire a kávések válasza: Marosvásárhelyen olcsóbb a villanyáram, azt ugyanis vízi erőmű szolgáltatja. A kérelemhez maga a városban állomásozó haderő parancsnoksága is csatlakozik.⁷³ Rendőrségi jelentés szerint a városban számos zugkocsma, illegális vendéglátóhely működik, ahol semmit sem törődnek a zárórarendelettel, folyik a pezsgő és a szerencsejáték.⁷⁴

Január 8. A három vezető kávéház tulajdonosa, Rechnitzer Adolf, Schweitzer Adolf és Stauss J. örökösei kérvényt nyújtanak be a rendőrfőnökhöz a nyitvatartási idő meghosszabbításáért. Arra hivatkoznak, hogy Kolozsvár városa magáévátette a vendéglátósok követelését, és ilyen értelemben már fel is írt Budapestre a belügyminiszternek.⁷⁵

Június 19. Bevezetik a kávéjegyet.⁷⁶

November 27. Olaszoktól zsákmányolt valódi babkávét hoz forgalom egy vendéglős.⁷⁷

December 31. A kávéházak kivételesen éjjel egyig tarthatnak nyitva szilveszter éjjelén.⁷⁸

1918. június 16. Délután 3 és este 7 óra között a kávéházak feketekávét is fel szolgálhatnak.⁷⁹

Október 9. késő este. Wilson amerikai elnök kiáltványa már lapzárta után érkezett Marosvásárhelyre, de nagy fontosságára való tekintettel, a polgárságnak Sebestyén Mihály, a színház igazgatója a Corso Kávéházban felolvassa azt.⁸⁰

Közben háború van, ezek halnak meg, spanyolnátha szedi áldozatait, és éheznek az itthon maradottak. Bernády lemond, új városvezetés jön, amely épp olyan tehetetlen az éhezőkkel szemben, mint elődje. Ennek ellenére a kávéházak telve vannak. Az összeomlás hírére felbolydul Marosvásárhely, van, ki menekülőre fogja, van, aki fázósan néz a jövő elé. Van aki szájal, forradalmat csinálna. Kávéházit.

■ JEGYZETEK

1. Idézi László Zsófia: *Kávéházi kultusz a 19. és a 20. század fordulóján Budapesten.* http://www.vki.hu/~tflersch/~humanokologia/dolgozatok/laszlo-zsofia_kavehaz.pdf (letöltés 2018. május 21.)
2. Uo.
3. Pál Judit: *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914.* Pro-Print, Csíkszereda, 2003. 171, 496. http://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf2988.pdf
4. Székely Lapok 1907. 37. évf. 51. sz.
5. Székely Lapok 1904. 34. évf. 219. sz., 221. sz.
6. Közérdek 1898. november 6.
7. Marosvidék 1878. 8. évf. 75, 76, 78. sz.
8. Székely Lapok 1904. 34. évf. 231. sz.
9. Székely Lapok 1904. 34. évf. 232. sz.
10. Székely Lapok 1904. 34. évf. 252. sz.
11. Székely Lapok 1904. 34. évf. 262. sz.
12. Székelység 1904. 7. évf. 259, 264, 265 sz.
13. Közérdek 1894. szeptember 2.
14. Marosvidék 1878. 8. évf. 23. sz.
15. Uo. 1882. 12. évf. november 18.
16. Marosvidék 20. évf. 4–5. sz.
17. Székely Lapok 1899. 29. évf. 50. sz.
18. Marosvidék 1893. 23. évf. 26. sz.
19. Sebestyén Mihály: *Időtár.* V/1, 159. Mentor Könyvek Kiadó, Mvhely, 2015. (a továbbiakban: *Időtár*)
20. Székely Lapok 1906. 36. évf. 3. sz.
21. Székely Lapok 1906. 36. évf. 39, 48. sz.
22. Székelység 1906. 9. évf. 49. sz.
23. Székely Lapok 1907. 37. évf. 87. sz.
24. Székely Napló 1911. 41. évf. 131. sz.
25. Székely Lapok 1905. 35. évf. 105. sz.; Székelység 1905. 8. évf. 104. sz.
26. Székelység 1905. 8. évf. 108. sz.
27. Székely Napló 1911. 41. évf. 188, 189, 191. sz. http://kepter.blog.hu/2015/01/18/vaci_utca_11_b#more7463492
28. Székely Napló 1916. 46. évf. 19. sz.
29. Székely Napló 1916. 46. évf. 59. sz.
30. Sebestyén: *Időtár.* V/2. 257, 289, 326. Szeptemberben a ruhái is kalapács alá kerülnek.
31. Marosvidék 1893. 23. évf. 55. sz.
32. Sebestyén: *Időtár.* V/2.137–138.
33. Székely Lapok 1903. 33. évf. 1. sz.
34. Székely Lapok 1903. 33. évf. 144. sz.; Székelység 1903. VI. évf. 144. sz.
35. Székely Lapok 1905. 35. évf. 137. sz.; Székelység 1905. 8. évf. 145. sz.
36. Székely Lapok 1904. 34. évf. 22. sz.
37. Székely Lapok 35. évf. 1905. 252. sz.
38. Székely Lapok 1907. 37. évf. 247. sz., 271. sz.
39. Székely Lapok 1907. 37. évf. 277. sz.
40. Székely Ellenzék 1906. 9. évf. 190. sz.
41. Székely Ellenzék 1914. 15. évf. 14. sz.; Sebestyén: *Időtár.* V/2.137–138.
42. Székely Napló 1918. 48. évf. 64. sz.
43. Székely Lapok 1907. 37. évf. 235. sz.

44. Székely Napló 1911. 41. évf. 79. sz., *Időtár*. II.159.
 45. Székely Napló 1911. 41. évf. 61, 79. sz.
 46. Székely Napló 1911. 41. évf. 14. sz.
 47. Székely Ellenzék 1907. 10. évf. 136. sz. Olosz Pál a Szabadság újságírója kardpárbajt vívott Oroszlány Gábor hírlapíróval. Olosz a kávéházban provokálta Oroszlányt. Mindkét bajvívó megsebesült.
 48. Polgármesteri jelentés 1909. I. 14. 1909 januárjában városi szabályrendelet készült a vendéglők, kávéházak, cukrászdák, kávémérések működtetéséről.
 49. 1911. augusztus 17. Szerzői jogvédelemben részesülnek a kávéházakban elhangzó zeneszámok is, amelyeknek szerzői a Zeneszerzők Országos Szövetségének tagjai. Évi 50 korona a jogdíj-előfizetés, ami a kávé árban is tükröződni fog, jósolja a sajtó. Székely Napló 1911. 41. évf. 125. sz.
 50. Székely Napló 1911. 41. évf. 98. sz.
 51. Székely Napló 1911. 41. évf. 36. sz.
 52. Székely Napló 1911. 41. évf. 162. sz.
 53. Székely Napló 1911. 41. évf. 171, 172. sz.
 54. 1911 júliusában a Korona kávéház tulajdonosa bejelenti a rendőrségen, hogy Gencz János fizetőpincér megszökött a teljes bevétellel. Székely Napló 1911. 41. évf. 114. sz.
 55. Pl. Bihari Péter: 1914. *A nagy háború száz éve*. Személyes történetek. Kalligram, Pozsony–Bp., 2014; Mérenylettől a hadüzenetig. A béke utolsó hónapja a Monarchia Magyarországon (1914. június 28.–1914. július 28.) A bevezető tanulmányt írta és a kötetet szerkesztette Gerő András. Bp., 2014.
 56. Székely Napló 1914. 44. évf. 101.sz.
 57. Székely Napló 1914. 44. évf. rendkívüli kiadás, 1914. július 26.
 58. Székely Napló 1914. 44. évf. július 29., rk. kiad.
 59. Székely Ellenzék 1914. 15. évf. 195. sz.
 60. Székely Napló 1914. 44. évf. 194. sz.
 61. Székely Ellenzék 1915. 16. évf. 45. sz.
 62. Székely Napló 1916. 46. évf., rk. kiad. január 4., 3. sz.
 63. Székely Napló 1916. 46. évf. 4. sz.
 64. Székely Napló 1916. 46. évf. 32. sz.
 65. Székely Napló 1916. 46. évf. 38. sz.
 66. Székely Napló 1916. 46. évf. 60. 62. sz.
 67. Székely Napló 1916. 46. évf. 63. sz.
 68. Székely Napló 1916. 46. évf. 82. sz.
 69. Székely Napló 1916. 46. évf. 145. sz.
 70. Székely Napló 1916. 46. évf. 181. sz.
 71. Székely Napló 1916. 46. évf. 183. sz.
 72. Székely Napló 1916. 46. évf. 184. sz.
 73. Székely Napló 1917. 47. évf. 2. sz.
 74. Székely Napló 1917. 47. évf. 2. sz.
 75. Székely Napló 1917. 47. évf. 3. sz.
 76. Székely Napló 1917. 47. évf. 92. sz.
 77. Székely Napló 1917. 47. évf. 180. sz.
 78. Székely Napló 1918. 48. évf. 2. sz.
 79. Tükör 1918. 6. évf. 24. sz.
 80. Székely Napló 1918. 48. évf. 157. sz.

